

Studiedag

Beheer van kust en zee: beleidsondersteunend onderzoek in Vlaanderen

9 november 2001
Thermae Palace Oostende

VLIZ Special Publication 4
2001

NATUURBEHOUD EN -ONTWIKKELING IN HET KUSTGEBIED: HET BELANG VAN ONDERSTEUNEND ONDERZOEK

Jean-Louis Herrier, Marc Leten en Koenraad De Smet

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Administratie Milieu-, Natuur-, Land- en Waterbeheer (AMINAL), Afdeling Natuur, Koning Albert II-laan 20, bus 8, B-1000 Brussel

Inleiding

Het natuurbehoud aan de kust en elders heeft, sinds haar prille begin, steeds vrij sterke banden gehad met de natuurwetenschappen. Het waren immers ornithologen en botanici, zowel verlichte amateurs als professionele academici, die met lede ogen de achteruitgang en eventueel de verdwijning van in de eerste plaats soorten en hun biotopen en later ook landschapstypes vaststelden, die de alarmbel luidden en de eerste stappen zetten tot het oprichten van particuliere natuurbehoudverenigingen. Het is geen toeval dat de vzw Belgische Natuur- en Vogelreservaten jarenlang gehuisvest was in het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen. De eerste oproepen tot bescherming van landschap en natuur tegen als ongunstig ervaren evoluties zoals o.a. de verstedelijking (van de kust) kwamen trouwens van wetenschappers zoals professor Jean Massart, die omstreeks 1900 de toenmalige Belgische landschappen op de gevoelige plaat zette. Uiteraard wogen toen ook esthetische en cultuurhistorische motieven zwaar door in de eisen tot bescherming van landschappen die zowel door artistieke als wetenschappelijke kringen gesteld werden. Hier ontstond een zekere opsplitsing tussen enerzijds het biologisch onderbouwd natuurbehoud en de meer historisch - geografisch en esthetisch gemotiveerde landschapszorg, die weliswaar doorgaans bondgenoten bleven.

Natuurbehoud langs de Vlaamse kust: een moeizaam begin

De (Vlaamse) kust, als sterk van het binnenland afwijkend milieu, droeg al in een vroeg stadium de belangstelling weg van de natuurwetenschappen. De bijzondere aandacht voor het kustgebied bij Jean Massart, overigens één van de eerste ecologen van België, kwam dus niet bepaald uit de lucht vallen. Meerdere generaties 19e eeuwse botanisten en zoölogen waren hem, vooral dan op het vlak van de inventarisatie van planten en dieren, reeds voorafgegaan. Opmerkelijk genoeg droeg de toenemende belangstelling voor kust en duinen als vakantiegebied bij tot deze wetenschappelijke interesse. Niet weinige (bemiddelde) onderzoekers en amateur-wetenschappers brachten een deel van hun vakantie door tussen Knokke en De Panne, profiterend van de toenemende ontsluiting van deze 'goudmijn die op (toeristische) ontginning lag te wachten'. De eerste pleidooien voor natuurbehoud aan de kust kaderden dan ook niet zelden in vooruitziende pogingen om het behoud van *wilde natuur* te verantwoorden tegenover, maar ook ten behoeve van de moderne, recreërende mens. De Eerste Wereldoorlog zorgde echter op meerdere vlakken voor een breukmoment.

Tijdens het interbellum verzwakte de wetenschappelijke belangstelling echter omgekeerd evenredig met de toenemende invloed van vastgoedmakelaars en speculanten. Pas na de Tweede Wereldoorlog kwam hierin een voorzichtige kentering, met o.a. een eerste vegetatiekundige studie van het Westhoekgebied in De Panne door Paul Duvigneaud uit 1948. Decennia na Massart kwam ook de rest van de wetenschappelijke wereld tot het besef

dat aan de Belgische kust een rijk en onvervangbaar stuk natuurlijk patrimonium dreigde te verdwijnen.

Het duurde echter tot 1957 vooraleer, na verwerving van het gebied door de Belgische Staat, 340 ha van de *Westhoekduinen* in De Panne als eerste staatsnatuurreservaat langs de Vlaamse kust (en in Vlaanderen) werd aangewezen. Het was het resultaat van een jarenlange strijd, waarin de Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon, met daarin een aantal vooraanstaande wetenschappers, een voortrekkersrol speelden. In dezelfde periode had het Belgische Ministerie van Cultuur, op verzoek van Graaf Léon Lippens, ook een poging van de Nederlandse overheid tot indijking van het grensoverschrijdend schorgebied *Het Zwin* te Knokke vrijdeld. Voor het overige ontbrak het tussen de jaren 1950 en 1980 de particuliere natuurbehoudbeweging, laat staan de voor natuurbehoud bevoegde overheidsdiensten, aan slagkracht om te verhinderen dat de Vlaamse kust verder werd volgebouwd tot de sterkst verstedelijkte kust van Europa benoorden de Pyreneeën en de Alpen. Getuigen hiervan: o.a. de bouw van een marinebasis in de *IJzermond* te Nieuwpoort, de Westhoekverkaveling te De Panne, de Simliverkaveling in Nieuwpoort-Bad, de Mariapark-, Monobloc- en Witte Burg-verkavelingen alsook het Sunparks-vakantiedorp in Oostduinkerke, de verkaveling van de fossiele duinen van *Vosseslag – D’Heye* te De Haan, de verkaveling van een groot deel van de duinen en duinbossen van *Het Zoute*, te Knokke ... Tegen de algemene teneur van *stevensbegeleiding van de Belgische kust* in, bleven eenzame wetenschappers, met Frank De Raeve als voortrekker en *gidsland Nederland* in eerste instantie als lichtend baken, de ecologische rijkdom van het kustgebied benadrukken. Hoe ondankbaar zijn rol ook mag zijn geweest, wijlen Frank De Raeve heeft meer dan wie ook, nog meer door persoonlijke invloed dan in geschrifte, gezorgd voor een nieuwe, kritische en bezielde aandacht van wetenschap én beleid voor de eigenheid en waarde van het Vlaamse kustecosysteem.

Mede door deze volhardende druk begon de hogere overheid vanaf de jaren 1980 het publiek domein geleidelijk aan uit te breiden met de verwerving van verscheidene duingebieden: het *Hannecartbos* (31 ha), de *Hoge Blekker* (20 ha) en de *Karthuizerduinen* (6 ha) te Koksijde, en de *Houtsaegeerduinen* (79 ha) te De Panne en Koksijde. Ongeveer gelijktijdig dwongen de acties van de in 1985 opgerichte Duinenwerkgroep (later Kustwerkgroep) van Natuurreservaten vzw een reeks voor het natuurbehoud positieve beslissingen van de Vlaamse regering af: de waterwinning werd uit het natuurgebied *Ter Yde* te Oostduinkerke geschrapt, de gewestplanbestemming van de *Oostvoorduin* werd gewijzigd van woonuitbreiding - naar natuurgebied met wetenschappelijke waarde, diverse nieuwe vastgoedontwikkelingsprojecten werden niet toegelaten en tenslotte werden het maatschappelijk draagvlak en de politieke wil gevonden die in 1993 de goedkeuring van de ‘Duinendecreten’ in het Vlaams parlement mogelijk maakten. In 1986 was ook het Instituut voor Natuurbehoud opgericht. Het Instituut voor Natuurbehoud speelde, als beleidsondersteunende wetenschappelijke instelling van de Vlaamse regering, een essentiële rol in de inventarisatie en de aanduiding van de in uitvoering van de ‘Duinendecreten’ te beschermen duin- en duin-polderovergangsgebieden, evenals in de afbakening van de ‘Europese Vogel’- en ‘Habitat-richtlijn’-gebieden.

Het beheer van de staatsnatuurreservaten *De Westhoek* (De Panne), *De Houtsaegeerduinen* (De Panne en Koksijde) en *Het Hannecartbos* (Koksijde, Oostduinkerke) werd aanvankelijk bijgestaan door twee, grotendeels uit academici van de diverse betrokken disciplines en plaatselijke amateur-biologen samengestelde adviescommissies. Dat beheer beperkte zich tot 1996 hoofdzakelijk tot het regelmatig maaien van enkele als bijzonder waardevol

beschouwde (maar qua oppervlakte eerder onbeduidende) vegetatierelicten en tot weinig efficiënte pogingen tot kanalisatie van de recreatiedruk via bebakende wandelpaden. Overigens dient opgemerkt te worden dat van de bovenvermelde toenmalige staatsnatuurreservaten enkel *De Westhoek* voor het publiek toegankelijk was. De commissies vergaderden, brachten geregeld een werkbezoek en zagen dat het al dan niet goed was. Wetenschappelijk onderzoek in de Vlaamse kustduinen was al met al vrij frequent, maar eerder gefragmenteerd: op een paar locaties en ad hoc (bijvoorbeeld in functie van een gepland waterwinningsproject) werd fundamenteel onderzoek verricht naar specifieke diergroepen, bv. invertebraten, of werd nog een inventaris van de flora en beschrijving van de vegetatie gemaakt.

Nieuw elan

De uitvoering van de *decreten van 14 juli 1993, 21 december 1994 en 29 november 1995 houdende maatregelen tot bescherming van de kustduinen* of 'Duinendecreten' alsook de implementatie van de *resolutie van 6 mei 1994 van de Raad van de Europese Gemeenschappen betreffende een communautaire strategie voor geïntegreerd beheer van de kustzones* gaven een nieuw elan en vooral een grotere coherentie aan het Vlaams natuurbeleid voor de kust, ook inzake wetenschappelijk onderzoek. Het keerpunt kwam er in 1994: er werd toen door de toenmalige AMINAL - dienst Natuurontwikkeling een aanvang gegeven aan een studieproject dat het toegepast wetenschappelijk onderzoek naar het ecosysteem van de kustduinen en het beheer van die kustduinen grondig zou wijzigen. Het gaat om de 'Ecosysteemvisie voor de Vlaamse kust', uitgevoerd door de Universiteit Gent. Meer bepaald werden de abiotische aspecten behandeld door de vakgroep Geologie en Bodemkunde en de vakgroep Geografie, terwijl de biotische aspecten en de integratie van beide aspecten door het Laboratorium Plantkunde, in samenwerking met het Instituut voor Natuurbehoud, werden verzorgd. De 'Ecosysteemvisie voor de Vlaamse kust', waarvan het eindrapport in december 1996 ingeleverd werd, vertrekt in het deel 'Ecosysteembeschrijving' van een inventaris van de bestaande kennis omtrent het kustecosysteem om in het deel 'Natuurontwikkeling' de potenties voor natuurherstel en -ontwikkeling te situeren. Hierin worden ook aanbevelingen geformuleerd naar beleid, beheerders en gebruikers toe. De ecosysteemvisie omvat o.a. evaluatiecriteria voor huidige en potentiële natuurwaarden en een samenhangend systeem van 'Landschapdoeltypen' en 'Habitatdoeltypen' die het beleid als richtlijn zal hanteren bij de inrichting en het beheer van natuurreservaten, domeinbossen en domeinduinen langs de Vlaamse kust. De ecosysteemvisie kan dus beschouwd worden als een concretisering van de instandhoudingdoelstellingen voor de in uitvoering van de Europese 'Habitat'-richtlijn voorgedragen kandidaat-speciale beschermingszone 'Duingebieden met inbegrip van IJzermonding en Zwin'. Zij dient ook als referentiekader voor de beheersplannen van de natuurreservaten (beheerd door de afdeling Natuur) en de gebiedsvisies voor de domeinduinen (beheerd door de afdeling Waterwegen Kust).

Beheersplanning

Eveneens tijdens de periode 1994–1996 werd het 'Verwervingsplan voor de Vlaamse kustduinen en aangrenzende gebieden' uitgewerkt door de Groep Toegepaste Ecologie van de Universitaire Instellingen Antwerpen. Dit 'verwervingsplan' geeft een volledig overzicht van de op heden nog overblijvende open ruimte in de Duinstreek en de onmiddellijk erbij aansluitende poldergebieden. Het stelt, aan de hand van natuurwetenschappelijke criteria, een prioriteitsvolgorde vast voor de verwerving van de betrokken gebieden door het Vlaams Gewest. Sinds 1998 werd in de AMINAL- afdeling Natuur een 'Cel Kustzone' opgericht die

belast is met o.a. de verwerving van kustduinen. Tussen 1997 en 2001 werden 145 ha kustduinen bijkomend aangekocht door het Vlaams Gewest en werden acht nieuwe Vlaamse natuurreservaten bij ministerieel besluit aangewezen, namelijk *Duinzoom Oosthoek*, te De Panne, *Belvédère* te Koksijde, *Het Schipgat*, de *Doornpanne en de Hoge Blekker*, te Koksijde, *Ter Yde* te Koksijde, *De IJzermonding*, te Nieuwpoort, *D'Heye*, te Bredene, *De Baai van Heist* en *De Kleiputten van Heist* te Knokke-Heist.

Voor alle bovenvermelde Vlaamse natuurreservaten, op twee na (*Duinzoom Oosthoek* en *De IJzermonding*), alsook voor de reeds eerder opgerichte natuurreservaten *De Westhoek*, *De Houtsaegerduinen* en *Het Hannecartbos*, werden gebiedsvisies en beheersplannen opgemaakt en, na gunstig advies van de adviescommissies en de Vlaamse Hoge Raad voor Natuurbehoud, bij ministerieel besluit goedgekeurd. Voor *De IJzermonding* werd in 1996 een 'ecologisch streefbeeld en natuurherstelplan met civieltechnische realisatiemogelijkheden' uitgebracht. De bovenvermelde beheersplannen en het natuurherstelplan refereren allen naar de aanbevelingen en de habitatdoeltypen van de 'Ecosysteemvisie voor de Vlaamse kust'. De beheersplannen voor de Vlaamse natuurreservaten *De Westhoek* en *De Houtsaegerduinen* werden op het terrein reeds nagenoeg volledig uitgevoerd en werden recent, na evaluatie door de adviescommissie van de natuurreservaten van de Westkust, zelfs gewijzigd. Ook het natuurherstelplan voor *De IJzermonding* kreeg reeds in ruime mate uitvoering met de afbraak en ontmanteling van de voormalige Marinebasis van Lombardsijde.

Beheersmonitoring

De 'Ecosysteemvisie voor de Vlaamse kust' en de ervan afgeleide beheersplannen, natuurherstelplannen en gebiedsvisies vormen de wetenschappelijke grondslag en de basis van de natuurbeheers- en natuurontwikkelingsingrepen in de gewestelijke natuurreservaten. Het is echter van essentieel belang dat wanneer de voorgeschreven beheersingrepen uitgevoerd werden, ook wordt nagegaan of met die ingrepen de vooropgestelde doelstellingen effectief bereikt worden. Sinds tijdens de winter 1996–1997 de eerste grootschalige struweelontginning plaatsvond, de eerste poelen uitgegraven zijn en het begrazingsbeheer werd ingevoerd in *De Westhoek* en *De Houtsaegerduinen*, werden wetenschappelijke monitoringsprojecten opgezet die de effecten van die beheersmaatregelen voor flora, vegetatie, fauna (vogels, loopkevers en spinnen) en abiotisch milieu (grondwater en bodems) moeten opvolgen en evalueren. Reeds een viertal jaren worden ook de gedragingen, voedselvoorkeuren en diasporenverbreiding door de diverse bij het beheer ingeschaarde grazers (runderen, pony's, ezels en schapen) bestudeerd en onderling vergeleken. De resultaten van dergelijk monitoring-onderzoek moeten toelaten de eventueel nodige bijstellingen te geven aan het gevoerde beheer om de vooropgestelde doelstellingen te bereiken.

Wenselijke evoluties?

Van 1994 tot 2001 werden/worden 27 onderzoeks- en studieprojecten die betrekking hadden/hebben op de kustzone uitgevoerd in opdracht van de AMINAL – afdeling Natuur (voorheen dienst Natuurontwikkeling). Hierbij werd door de afdeling Natuur in totaal een krediet van 76.969.942 BEF geïnvesteerd. Het is duidelijk dat een modern natuurbeheer, dat onder andere op een correcte manier de Europese 'Habitat'-richtlijn dient te implementeren, zowel voor de planning en de evaluatie uitgaande van de monitoring, moet steunen op degelijk wetenschappelijk onderzoek. Bij het modern natuurbeheer moeten wetenschappelijke navorsers en technische beheerders elkaar perfect aanvullen. Sinds 1994 past het door de

afdeling Natuur (voorheen dienst Natuurontwikkeling) gefinancierd wetenschappelijk onderzoek aan de kust in een vast stramien van beheersplanning, -monitoring, -evaluatie en -bijsturing. Op heden worden de beheersplanning en -monitoring zeer projectmatig opgevat en uitbesteed aan wetenschappelijke onderzoeksinstituten en studiebureaus. Wellicht zou, tenminste voor wat betreft beheersplanning en -monitoring, meer continuïteit en coherentie in het onderzoek kunnen verwezenlijkt worden door de oprichting van een permanent wetenschappelijke onderzoeksploeg verbonden aan de beherende administratie.

Ook is totnogtoe het door de afdeling Natuur gefinancierd onderzoek in functie van natuurbeheer s.s. steeds zeer praktijkgericht geweest. Bepaalde fenomenen, zoals de geomorfodynamiek van stuivende loopduinen, die nochtans van wezenlijk belang kunnen zijn voor de toekomst van duinecosystemen, verdienen meer aandacht.

Tenslotte vormt ook de bevoegdheidsverdeling inzake leefmilieu tussen het Vlaams Gewest en de Belgische staat een rem op het door de afdeling Natuur nochtans gewenst onderzoek naar het mariene deel van het kustecosysteem. Zeevogels, zeezoogdieren, vissen, kreeftachtigen, weekdieren en andere mariene organismen trekken zich van de laagwaterlijn van de gemiddelde laag-laagwaterspring, die de zeewaartse bevoegdheidsgrens van het Vlaams Gewest vormt, niets aan en het ware aangewezen zowel het wetenschappelijk onderzoek naar als de bescherming en het beheer van deze mariene organismen op het intertidaal strand en in de territoriale zee beter te integreren.